

**JĘZYK RAJU?
WALORY STAROŻYTNEGO JĘZYKA HEBRAJSKIEGO
W ŚWIETLE „VOM GEIST DER EBRÄISCHEN POESIE”
(1782/1783)
JOHANNA GOTTFRIEDA HERDERA**

WSTĘP

Johann Gottfried Herder, pochodzący z Morąga, pomimo tego, że działał w obszarze kulturowym języka niemieckiego w czasie rozbiorów Rzeczypospolitej, należy do postaci pochodzenia pruskiego, które zostały wysoko ocenione przez historyków polskich¹. Stało się tak z powodu rzadkiej wrażliwości i wyjątkowego taktu, z jakimi Herder odnosił się do innych narodowości, w tym także do Polaków. Postać Johanna Gottfrieda Herdera jest niezmiernie intrygująca także z innego powodu. Jako pastor Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, niejako z powołania zajmując się przepowiadaniem Słowa Bożego, potrafił wykorzystać pojawiające się w kontekście dynamicznego rozwoju oświeceniowego racjonalizmu instrumenty epistemologiczne, filologiczne, archeologiczne, etnologiczne i inne. Używał ich w sensie pozytywnym, w celu lepszego zrozumienia, wyjaśnienia treści biblijnych a nie ich negowania. Liczne bowiem były przypadki deprecjacji Biblii, która w wieku XIX osiągnęła swoje apogeum w tzw. demitologizacji tekstu biblijnego, połączonej nieraz z jego brutalną desakralizacją. Z tego powodu warto zagłębiać się w jego myśl, a choćby małą jej częśćkę przybliżyć współczesnemu Czytelnikowi. Przedmiotem niniejszego artykułu jest argumentacja dotycząca walorów starożytnego języka hebrajskiego, podstawowego języka, w którym zostały wyrażone starotestamentowe treści poetyckie. Podstawowym źródłem, z którego pochodzą argumenty Herdera jest dzieło „*Vom Geist der Ebräischen Poesie*” opublikowane w Weimarze w latach 1782–1783.

**I. „VOM GEIST DER EBRÄISCHEN POESIE”
W KONTEKŚCIE TWÓRCZOŚCI JOHANNA GOTTFRIEDA HERDERA**

Twórczość Johanna Gottfrieda Herdera jest nieustannie poddawana pogłębionym analizom historyczno-literackim i filozoficznym. Jej niezwykła różnorodność

* Ks. dr Marek Karczewski, wykładowca dyscyplin biblijnych – Wyższe Seminarium Duchowne w Elblągu, adiunkt Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

¹ Zob. T. O r a c k i, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVII wieku*, t. I, Olszyn 1984, s. 95–98.

i bogactwo jest efektem historii życia Herdera, jego osobistych doświadczeń, otwartości i zdolności podejmowania dialogu. Dwutomowe dzieło *Vom Geist der Ebräischen Poesie* należy do najbardziej dojrzałych jego publikacji powstałych w ostatnim etapie jego życia spędzonego w Weimarze. Bez wątplenia na ostateczny kształt myśli Herdera wywarły poprzednie etapy jego działalności. Obfitowały one w lata trudne, pełne młodzieńczych poszukiwań, studiów, bliskich kontaktów z czołowymi postaciami niemieckiego oświecenia i romantyzmu, ale także rozczarowań i osobistych głębokich przemyśleń. Herder potrafił zachować zawsze coś, co określa się jako osobiste przekonanie, własny pogląd, choć robił to zawsze z niezwykłym taktem i szacunkiem dla osoby, reprezentującej odmienne zdanie. Prawdopodobnie już spędzone w Morągu lata młodzieńcze (1744–1762) wpłynęły na promieniującą pozytywnie osobowość Herdera². To tu zdobywał podstawy wiedzy i podejmował pierwsze prace pomagając w kościele farnym³ w roli kopisty, korzystając jednocześnie z biblioteki parafialnej. Pozbawiony wsparcia ojca, który zmarł przedwcześnie, w roku 1762 młody Herder udał się do Królewca, by podjąć studia medyczne na Albertynie, jednakże rychło zmienił zainteresowania i zajął się teologią, filozofią i geografią fizyczną. Był studentem m.in. Immanuela Kanta. Cierpiał niedostatek. Zarabiał na swe utrzymanie udzielając lekcji w *Collegium Fridericanum*. Studia uniwersyteckie stanowiły ważny etap w emancypacji Herdera i w jego karierze, która odtąd rozwijała się dla niego pomyślnie. Kolejnym ważnym etapem w dojrzewaniu twórczym Herdera był jego pobyt w Rydze (1764–1769), praca kaznodziejska, ale także nawiązanie kontaktów z miejscową lożą masońską⁴. Po wyjeździe z Rygi Herder zawiedziony działalnością masonów stopniowo wycofał się z aktywnego udziału w loży. Ostatecznie prawdopodobnie zerwał z ideami wolnomularstwa. Odbyte podróże, m.in. do Francji i Włoch, znajomość z Denisem Diderotem i Johannem Wolfgangiem Goethem, obfity w publikacje pobyt w Bückenburgu (1771–1776) osiągnęły swoje apogeum w czasie pełnienia ważnych funkcji kościelnych⁵ i niezwykle intensywnej pracy edytorskiej w Weimarze (1776–1803). Zdecydowana większość niezliczonej liczby różnorodnych publikacji powstała właśnie w czasie pobytu Herdera w Bückenburgu i w Weimarze⁶. W centrum zainteresowania Herdera znajdowały się przede wszystkim kwestie dotyczące filozofii języka i estetyki, historii filozofii oraz teologii. Nieobce były mu jednak także problemy polityczne i narodowe. Poglądy Herdera były niezwykle kompatybilne, tzn. poruszając tematy teologiczne często bazował na swojej wiedzy dotyczącej teorii literatury czy filozofii. Do najważniejszych publikacji teologicznych należą *Älteste Urkunde des Menschengeschlechtes* (1774/1776), *Erläuterungen zum Neuen Testament* (1775), *Briefe zweener Jünger Jesu* (1775), *Marantha*.

² Wpływ miała przyroda, piękno okolic miasta, kontakty z ludźmi, w tym także Polakami, zob. T. Oracki, *Słownik biograficzny*, s. 95.

³ Świątynia ta stanowi aktualnie jeden z cennych zabytków Morąga; zob. W. Szymanski, A. Rzym ska, *Kościół farny św. Piotra i Pawła w Morągu*, Morąg 2000.

⁴ Zob. G. Wirth, *Herder als Theologe*, *Communio Viatorum* XXIV (1981), s. 160.

⁵ Herder pełnił wówczas funkcję kaznodziei nadwornego oraz superintendenta; T. Oracki, *Słownik biograficzny*, s. 95–96.

⁶ Kompletny spis publikacji oraz wykaz kolejnych wydań kolekcji kompletnego zbioru dzieł zawiera w zależności od systemu redakcji od 2 do 60 tomów.

Das Buch von der Zukunft des Herrn, des Neuen Testaments Siegel (1779), *Briefe, das Studium der Theologie betreffend* (1780), *Vom Geist der ebräischen Poesie* (1782/1783), *Gott. Einige Gespräche* (1787). W zbiorze określanym jako *Christliche Schriften* z lat 1794–1798 zawarte są ważne z perspektywy historii egzegezy pisma jak *Von der Gabe der Sprachen am ersten christlichen Pfingstfest* (1794), *Von der Auferstehung als Glaube, Geschichte und Lehre* (1794), *Vom Erlöser der Menschen. Nach unseren ersten drei Evangelien* (1796), *Von Gottes Sohn, der Welt Heiland. Nach Johannes Evangelium. Nebst einer Regel der Zusammenstimmung unserer Evangelien aus ihrer Entstehung und Ordnung* (1797). Monumentalne, dwutomowe wydanie *Vom Geist der ebräischen Poesie*⁷ stanowi zatem istotną część refleksji teologicznych zawartych w licznych pismach o profilu teologiczno-biblijnym⁸ oraz historycznym-biblijnym⁹. Jak wskazuje tytuł dzieła fundamentalne znaczenie posiadają jednak poglądy Herdera dotyczące natury języka ludzkiego, jego związków z konkretnym kontekstem kulturowym wyrażone m.in. w opublikowanej w roku 1772 *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* oraz komentarzu do opisu stworzenia z Rdz 1,1–2,4a — *Älteste Urkunde des Menschengeschlechtes*¹⁰.

U podstaw sformułowania tytułu — *Vom Geist der ebräischen Poesie* — „O duchu poezji hebrajskiej” leży przekonanie Herdera, że język jest czymś więcej niż tylko zbiorem umownych znaków, ale pozostaje w ścisłym związku z szeroko pojętą kulturą, w której jest on osadzony¹¹. Duch języka widoczny jest w literaturze danego narodu. W przypadku literatury starotestamentowej istotną rolę w przyjmowanej przez Herdera ogólnej koncepcji kultury hebrajskiej odgrywa pojęcie — *Morgenland* — tzn. mentalność i wyjątkowość *Orientu*. Zakłada ono, że w interpretacji literatury i kultury Bliskiego Wschodu należy zastosować szczególne zasady, adekwatne do mentalności Wschodu¹². W komentarzu do Rdz 1 Herder unika zarówno interpretacji fundamentalistycznych jak i zupełnie metaforycznych traktując wprawdzie niekiedy opisy biblijne jako przenośnie, ale przyjmując jako

⁷ W niniejszym opracowaniu używa się tekstu oryginalnego dzieła zawartego w wydaniu trzecim, z Lipska z roku 1825 (Leipzig 1825).

⁸ Na szczególną uwagę zasługuje udział Herdera w toczącej się wówczas w środowisku naukowym dyskusji dotyczącej procesu formowania się Ewangelii; zob. J. F r e y, *Herder und die Evangelien*, w: *Johann Gottfried Herder. Aspekte seines Lebenswerkes*, red. M. Kessler, V. Leppin, *Arbeiten zur Kirchengeschichte* 92, Berlin – New York 2005, s. 52–54.

⁹ Np. zwraca uwagę wpływ, który na proces kształtowania się pierwotnego chrześcijaństwa posiadały staroorientalne i neoplatonickie nurty filozoficzno-religijne; zob. G. A r n o l d, *Von letzten Dingen-eschatologische Elemente in Herders Werk und ihre Quelle*, w: *Johann Gottfried Herder. Aspekte seines Lebenswerkes*, s. 407–408.

¹⁰ Zob. Ch. B u l t m a n n, *Creation at Beginning of History: Johann Gottfried Herder's Interpretation of Genesis 1*, *Journal of Study of the Old Testament* 68 (1995) s. 23–32. Wagę tej książki Herdera dla późniejszych jego publikacji o profilu egzegetycznym podkreśla D. W e i d n e r, *Lektüren im Geist der Ebräischen Poesie*, w: *Urpoesie und Morgenland. Johann Gottfried Herders „Vom Geist der Ebräischen Poesie*, red. D. Weidner, Berlin 2008, s. 9.

¹¹ Z. F l o r c z a k, *Europejskie źródła teorii językowych w Polsce na przelomie XVII i XIX wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 143.

¹² Zob. J. L o o p, „*Von dem Geschmack der morgenländischen Dichtkunst*” *Orientalistik und Bibellexegese bei Huet, Michaelis und Herder*, w: *Urpoesie und Morgenland*, s. 155–184; D. W e i d n e r, *Lektüren im Geist der Ebräischen Poesie*, s. 16–18.

podstawę historyczność istotnych wydarzeń opisanych w Biblii¹³. Jak wspomniano w porządku logicznym refleksja teologiczna zawarta w *Vom Geist der ebräischen Poesie* oparta jest na fundamencie szerszej refleksji o profilu filozoficzno-literackim. Złożoność tej publikacji oraz jej oryginalny charakter sprawia, że w środowisku badaczy literatury określana bywa ona jako „przypadek graniczny”¹⁴. W opinii Herdera biblijna poezja hebrajska stanowi wyjątkowo piękny i fascynujący przedmiot studium. Jest jednak częścią większej całości, wielkiej różnorodności, którą charakteryzuje się świat poezji¹⁵. Widzenie Biblii jako zakorzenionej w globalnym świecie poezji jest wyjątkowym osiągnięciem Herdera. Zarówno religia chrześcijańska i jej księga stanowią integralną część kultury. Co najciekawsze w stosunku do Biblii Herder nie ulega charakterystycznej dla niektórych egzegetów oraz nasilającej się w ciągu XIX w. dialektyce sekularyzmu¹⁶. *Vom Geist der ebräischen Poesie* jest publikacją wolną od napięcia, typowego dla wielu późniejszych krytycznie nastawionych do religii opracowań diachronicznych. Mówiąc o języku ludzkim Biblii nie neguje, że jest ona także Słowem Bożym¹⁷.

Herder wyjaśnia — nie krytykuje, nie atakuje — podejmuje dialog. Czytelnika uderza niezwykle styl literacki wyrażający się w formie dialogu polegającego na udzielaniu odpowiedzi i rozwiewaniu wątpliwości dotyczących omawianych kwestii. Jest to forma spokojnej rozmowy, w której występują dwa symboliczni rozmówcy-przyjaciele — *Eutyphron* oraz — *Alciphron*¹⁸. W postaci Eutyphrona — którego wywody mają charakter wykładu mistrza w dziedzinie poezji hebrajskiej — rozpoznajemy samego Herdera, który przedstawia i wyjaśnia swoje poglądy. Jego rozmówca dotyka różnorodnych zagadnień, wyraża wątpliwości, szuka zrozumienia¹⁹. Debata ta ma wyjątkowo spokojny, taktowny charakter, choć niektóre zarzuty wobec poglądów Herdera wydają się być bardzo poważne i kategoryczne. Książka podzielona jest na numerowane rozdziały, które są określone jako rozmowy. Zasadniczą treść rozdziału-rozmowy poprzedza skrótowe zestawienie problemów poruszonych w jej trakcie. Są dość zwarte pod kątem tematycznym. Rozmowy kończą dłuższe fragmenty poetyckie utrzymane w konwencji wierszy.

Pierwsza rozmowa w *Vom Geist der ebräischen Poesie*²⁰ dotyczy różnych wątpliwości i problemów związanych z użyciem języka hebrajskiego jako języka poezji. Tematyka ta pojawia się także w innych rozmowach, ale w bardziej ograniczonym wymiarze. Można zatem przyjąć, że poruszając na wstępie swoich

¹³ Ch. Bultmann, *Creation at Beginning of History*, s. 25.

¹⁴ D. Weidner, *Lektüren im Geist der Ebräischen Poesie*, s. 9: „Herders Text ist ein Grenzfall: zwischen Poetik und Bibellexegese, zwischen christlicher Tradition und jüdischem Text, zwischen Aufklärung, Klassik und Romantik, zwischen Bibelkommentar und Lehrdialog, zwischen orientalischer Imagination und historischer Philologie”.

¹⁵ Szerzej na temat koncepcji poezji wg Herdera, zob. B. Auerochs, *Poesie als Urkunde. Zu Herders Poesiebegriff*, w: *Johann Gottfried Herder. Aspekte seines Lebenswerkes*, s. 93–114.

¹⁶ D. Weidner, *Lektüren im Geist der Ebräischen Poesie*, s. 10–12.

¹⁷ Tamże, s. 13.

¹⁸ Zob. J.G. Herder, *Vom Geist der ebräischen Poesie*, t. I, wydanie trzecie, Leipzig 1825, s. 1–2, dalej: VG.

¹⁹ Por. Ch. Bultmann, *Creation at Beginning of History*, s. 31–32.

²⁰ Zob. s. 1–28.

rozważań na temat poezji hebrajskiej kwestię natury języka hebrajskiego Herder tworzy swoistą metodologiczną bazę, fundament do dalszych refleksji szczególnie o wymiarze filozoficzno-kulturowym.

II. JĘZYK HEBRAJSKI JAKO JĘZYK POEZJI BIBLIJNEJ

1. Język hebrajski jest językiem prostym i pięknym

Pierwszy zarzut dotyczy barbarzyńskiego, prymitywnego charakteru hebrajszczyzny²¹. Eutyphron sugeruje, że Alciphron chyba zna ją tylko niejako od zewnątrz, mechanicznie²². Rozmówca twierdzi, że zna dobrze i język i jego zawartość²³. Eutyphron wskazuje jednak, że sama znajomość literacka języka nie wystarczy. Potrzeba czasu, aby zasmakować w języku i ostatecznie wejść w ducha języka. Doświadczenie ducha języka sprawiło, że hebrajski jest dla niego językiem świętym, darem dla ludzkości²⁴. Na słowa wyjaśnienia Alciphron reaguje zarzutem zbytniego uduchowienia, ideologizowania kwestii („Vergötterung”)²⁵. Jednakże jego adwersarz odrzuca taką sugestię i proponuje by spojrzeć na hebrajski jako język ludzki, jako narzędzie starożytnej poezji. Alciphron przystaje na tę propozycję podkreślając, że języki są wyrazem charakteru i sposobu postępowania poszczególnych narodów. Argument stanowi porównanie różnych języków. W jego opinii ujawnia ono ubóstwo języka hebrajskiego jako języka starożytnych tubylców²⁶. Debata toczy się następnie wokół wartości formalnej języka hebrajskiego. Alciphron potwierdza, iż ma on wprawdzie środki do wyrażenia poezji, ale wątpi, by posiadała ona jakąś szczególną wartość²⁷. Jego rozmówca podejmuje jednak trud przekonania go. Aby ocenić język narodu należy poznać jego historię, sposób życia, w jakim środowisku przebywa, jakie wartości ceni. Należy poznawać i stawać się jakby bratem i współrodakiem. Poezja grecka jest wartościowa, ale także Hebrajczycy stworzyli poezje²⁸.

W odpowiedzi zarzuty Alciphrona koncentrują się na kwestiach szczegółowych dotyczących gramatyki i technik poetyckich, które mają potwierdzać ubóstwo języka hebrajskiego. Są to: niewielka liczba rzeczowników, prostota i wieloznaczność użycia czasów, skromna liczba przymiotników, dziwna składnia; tautologiczne użycie paralelizmu. Koronnym zarzutem jest brak spółgłosek, który czyni z języka hebrajskiego system martwych hieroglifów, z niepewnym do końca

²¹ VG, s. 2.

²² VG, s. 3, Eutyphron pyta: „Schätzen Sie den Mann blos nach seinem Kleide?” — Czy ocenia Pan kogoś jedynie na podstawie jego ubioru? W cytatach z VG, użytych w trakcie artykułu zachowano pisownię oryginalną.

²³ Jest skłonny porzucić ewentualne uprzedzenia, o ile zostaną mu wykazane, VG, s. 3.

²⁴ VG, s. 3: „(...) in dem [Geist] sie mir eine heilige Sprache, die Mutter unsrer edelsten Kenntnisse un jener frühen Menschenbildung ist, die sich nur auf einem schmalen Strich der Erde fortbreitet, und ohn unser Verdienst auch zu uns kam”.

²⁵ VG, s. 3.

²⁶ Porównuje się język hebrajski do języka Huronów, VG, s. 4.

²⁷ VG, s. 4–5.

²⁸ VG, s. 5.

znaczeniem i rymem²⁹. Krytyka hebrajszczyzny nie zniechęca jednak Eutyphrona. Stopniowo, krok za krokiem, poczynając od analizy czasownika odpiera zarzuty rozmówcy. W kwestii czasownika, podkreśla on, że hebrajski jest językiem wyjątkowo plastycznym, jest w stanie zmieniać rzeczowniki w czasowniki — to co statyczne wprawia w ruch, pobudza do reakcji, napełnia duchem³⁰. Z tego powodu czasowniki idealnie nadają się do wyrażania uczuć i namiętności typowych dla poezji, różnych od abstrakcyjnych pojęć filozoficznych³¹. Brakuje być może niektórych terminów znanych współcześnie, są za to inne, których nie zna współczesność. Być może nie posiada zbyt wielu pojęć abstrakcyjnych, jednak jest niezwykle bogaty w obrazy, „malowane” przy użyciu pojęć synonimicznych. Trzeba wziąć także pod uwagę fakt, że osiągalne są tylko ocalałe fragmenty pism hebrajskich³².

2. Język hebrajski jest językiem najbardziej poetyckim

Alciphron jednak nadal nie dostrzega niczego wyjątkowego w języku hebrajskim. Kolejna wątpliwość wiąże się z faktem, że niektóre bogatsze cywilizacje wspierały słabsze pomagając im się rozwinąć. Co jednak mogło dopomóc Hebrajczykom, narodowi pasterzy i biedaków? Czy ich literatura jest rzeczywiście ich dziełem?³³ W opinii Eutyphrona nie wolno zapominać, że język hebrajski rozwijał się w kontekście funkcjonowania narodów najbardziej rozwiniętych jak Fenicjanie, Izmaelici, Egipcjanie, Babilończycy. Język hebrajski jest dawnym żywym językiem Kanaanu, świadectwem najczystszej archaicznej epoki³⁴.

Adwersarz Eutyphrona próbuje odnaleźć powody do krytyki hebrajskiego w rozpatrywaniu szczegółów dotyczących m.in. rdzeni czasowników, twardego, gardłowego brzmienia. Zarzuty są jednak odpierane na bieżąco. Wielorakie wykorzystanie rdzeni czasowników jest dowodem wyjątkowej plastyczności języka, niespotykanej w językach nordyckich. Obraz i odczucie — język hebrajski wyjątkowo oddaje związek między tym co wrażliwe i zauważalne³⁵. Według Eutyphrona nie wolno porównywać języków pod względem odbioru zewnętrznego — np. brzmienia. O ile bowiem dla Włocha czy Greka piękne są sylaby okrągłe o wargowym brzmieniu, o tyle dla Orientu płyną one z piersi, z głębi serca. Są ożywiane pełnym oddechem. Dźwięk jest żywy, obraz rzeczy brzmi w odczuwalnym oddechu, staje się oddechem duszy. To jest właśnie duch języka hebrajs-

²⁹ VG, s. 5–6. Konkluzja Alciphrona dotycząca możliwości porównania hebrajszczyzny z poezją starożytnej Grecji jest druzgocąca (s. 6): „Es ware, als ob Sie diese in Mexico oder auf der beschriebenen Felsen Arabiens suchen wollten” — To tak jakby Pan chciał szukać (poezji Homera) w Meksyku albo wśród napisów na skałach w Arabii.

³⁰ VG, s. 6–7: „(...) alles lebt und handelt” — wszystko żyje i działa; zob. S. Bengtsson, *The Formation of „Geist” in vom Geist der Ebräischen Poesie*, w: *Urpoesie und Morgenland. Johann Gottfried Herders „Vom Geist der Ebräischen Poesie”*, s. 93–112.

³¹ VG, s. 8; por. Ch. Bultmann, *Creation at Beginning of History*, s. 27.

³² VG, s. 8–9.

³³ VG, s. 9.

³⁴ VG, s. 10. Język rabinów jest tylko cieniem oryginalnej hebrajszczyzny.

³⁵ VG, s. 11–12.

kiego³⁶. Niezwykłym darem tego języka jest też fakt, że jego brzmienie jest nie do końca znane, niektóre litery są nie wymawiane przez współczesnych³⁷. Są one dowodem niezwykłej pełni duszy w pradawnych czasach, niezwykłej żywotności słowa.

Debata zmienia kierunek i utrzymuje się w obszarze figur stylistycznych i technik poetyckich jednakże Eutyphron zmierza ku jednemu: — ujawnić szczególne zalety języka hebrajskiego³⁸. Poza podejmowaną już tematyką plastyczności języka, która uwidacznia się w częstym operowaniu przypowieścią i porównaniem zwraca uwagę na inne cechy poezji hebrajskiej. Powszechne zastosowanie rytmu i paralelizmu sprzyja medytacji. Dlatego refleksja nad poezją hebrajską powinna być spokojna, pełna pokory, obejmująca zarówno wyobraźnię, wizję, jak i słuch³⁹. Poezja hebrajska jest jak taniec, jest to widoczne szczególnie w psalmach. W języku hebrajskim jest naturalny rytm i symetria, niezwykła piękna prostota, różna od sztucznych technik poetyckich Greków⁴⁰.

Kolejny zarzut ze strony Alciphrona dotyczy typowego dla poezji hebrajskiej użycia paralelizmu, w którym nie dostrzega on żadnego piękna⁴¹. Eutyphron podkreśla jednak, że technika paralelizmu jest niezwykle przemyślana i prowadzi do pogłębienia i rozważenia zawartych w poszczególnych strofach treści, zależnie typu poezji⁴². Odczuwanie („Empfindung”) łączy obydwie człony paralelizmu. Na zarzut, że w paralelizmie jest zbyt mało intelektu podkreśla, że w poezji najważniejsze jest wrażenie, odczuwanie, reakcja serca człowieka. Paralelizm jest jak fala uderzająca o brzeg — „nigdy nie przestaje mówić, ma zawsze coś nowego do powiedzenia”⁴³. Paralelizm przepaja także intelekt, ponieważ utrwala śpiewane prawdy. Nie jest automatycznym kopiowaniem, czy powtarzaniem, ale formą studium⁴⁴. Nawet krótkie i lakoniczne paralelizmy są niezwykle wartościowe. Najpiękniejszym źródłem paralelizmów jest sama natura⁴⁵.

3. Język hebrajski należy do najstarszych języków świata

W rozmowie dziesiątej temat języka hebrajskiego pojawia się ponownie. Zasadniczym tematem jest kwestia tradycji biblijnej. Dyskusja dotyczy także

³⁶ VG, s. 13. Według Herdera przykładem człowieka pełnego mowy jest Elihu z *Księgi Hioba*. Mówi on całym sobą.

³⁷ VG, s. 14.

³⁸ VG, s. 14–18.

³⁹ VG, s. 18.

⁴⁰ VG, s. 19–20.

⁴¹ VG, s. 20.

⁴² VG, s. 20–21. W pieśniach chwały według Herdera paralelizm wyraża przesłanie i radość, w pieśni żałobnej drugi wers brzmi jak echo, w tekstach pouczających jest jak głos rodziców — pierwszy — ojca, drugi — matki. W pieśni miłosnej łączą się ze sobą serce i myśl; zob. K. Bremer, „*Wom Schafer — zum Königstabe*”. *Die Hebräische Poesie als Vorgeschichte der Lieder der Liebe*, w: *Urpoesie und Morgenland. Johann Gottfried Herders „Vom Geist der Ebräischen Poesie”*, s. 184–200.

⁴³ VG, s. 21.

⁴⁴ VG, s. 23.

⁴⁵ Np. paralelizm nieba i ziemi; zob. VG, s. 32.

początków języka hebrajskiego. Przyjaciół Eutyphrona stawia bardziej szczegółowe pytania dotyczące pochodzenia języka hebrajskiego. Czy hebrajski pochodzi od kananejskiego? Eutyphron odrzuca taką możliwość wskazując na antyczny charakter hebrajszczyzny⁴⁶. Język hebrajski pochodzi od plemienia Ebera, potomka Abrahama⁴⁷. Alfabet, którego wynalezienie przypisuje się Fenicjanom, według Herdera, nie ma pochodzi wcale od nich⁴⁸. Pomimo to język hebrajski nie jest najstarszym językiem, matecznikiem innych języków. Hebrajski nie jest jednak językiem raj⁴⁹. Pierwotny język dotarł do nas za pośrednictwem innych starożytnych języków. Mowa hebrajska posiada już swoją liczącą tysiące lat historię, należy do najstarszych córek pierwotnego języka, ale sama nie jest najstarsza. Świadczy o tym choćby forma pisma. Jednak w stosunku do hieroglifów jest ona bardzo młoda⁵⁰. Nie znaczy to jednak, że starożytne opowiadania zawarte w Biblii, jak zniszczenie Sody, walka Jakuba z aniołem czy inne, są tylko efektem pracy Hebrajczyków, którzy zmienili ich pierwotną formę lub posłużyli się zupełną fikcją literacką⁵¹. Herder dopuszcza pewną symbolizację wydarzenia w Sodomie, ale nie neguje jej historyczności podobnie w przypadku walki Jakuba z aniołem — podkreśla dosłowny charakter opowiadania⁵². Starożytne opowiadania nie tracą przez to charakteru poetyckiego ponieważ zawierają w sobie teksty typowo poetyckie jak np. pieśń Lameka. Starożytne pieśni biblijne, tworzące część jakiejś sagi biblijnej, zawierają w sobie „bardzo naturalną formę wyrazu”, stanowią jedno z treścią sagi⁵³. Według Herdera poezja jest pojęciem szerokim, przyjmuje różne formy⁵⁴, łączy się z przekazem historycznym. Jest różnorodna także pod tym aspektem, co potwierdza użycie różnych imion Boga — Jahwe⁵⁵ i Elohim. Zróznicowanie imion Boga jest świadectwem pracy redaktora — zbieracza („Sammler”), który połączył na nowo rozdzielone fragmenty, które pierwotnie prawdopodobnie tworzyły jedność⁵⁶. To właśnie hebrajskie imiona Boga są świadectwami pierwotnego języka⁵⁷.

⁴⁶ Czy przed przebyciem do Kanaanu Izrael był niemy? — pyta autor; zob. VG, s. 284–285.

⁴⁷ VG, s. 286.

⁴⁸ VG, s. 286. Herder odrzuca możliwość, by Fenicjanie i Kanaan wywarli jakiś decydujący wpływ na powstanie języka hebrajskiego.

⁴⁹ VG, s. 305. Alciphron: „Die Ebräische Sprache halten Sie also doch nicht für älteste Sprache unter der Sonne, die Sprache des Paradieses, die Mutter aller Sprachen der Erde”; Eutyphron: „Wie konnte sie das, wenigstens in ihrem jetzigen Zustande sein?”.

⁵⁰ VG, s. 305–306. Herder był zwolennikiem tzw. teorii hieroglifów, według której były one najstarszym pismem; zob. A. P o l a s c h e g g, *Die Verbalwurzeln der Hieroglyphe. Herders Vom Geist der Ebräischen Poesie als Text zwischen zwei wissenschaftlichen Paradigmen*, w: *Urpoesie und Morgenland. Johann Gottfried Herders „Vom Geist der Ebräischen Poesie”*, s. 201–226.

⁵¹ Sugeruje to Alciphron, zob. VG, s. 306–307.

⁵² VG, s. 308–309.

⁵³ VG, s. 308–309.

⁵⁴ Zob. VG, s. 310.

⁵⁵ Herder używa typowego dla badaczy literatury z XIX w. sformułowania „Jehovah”; por. VG, s. 310.

⁵⁶ VG, s. 310–311.

⁵⁷ Por. VG, s. 313.

III. JĘZYK RAJU — *STIMME DER VORZEIT*

J.G. Herder nie tylko zajmował się teorią literatury i filozofią języka, nie tylko przyjaźnił się z współczesnymi sobie poetami, ale sam był także poetą. Rozważania zawarte w *Rozmowie Dziesiątej* kończy podobnie jak pozostałe podsumowanie w formie poetyckiej. Jest to wiersz dedykowany przez Herdera językowi z raj, z którego bierze początek język hebrajski i pośrednio wszystkie języki ludzkie, zatytułowany — *Stimme der Vorzeit* — „Głos przedczasu”. Jego treść oddaje w pełni opinię Herdera na temat początku języków. Początkiem jest Bóg. Jest to język prapoczątków historii zbawienia, z jej najpiękniejszymi i trudnymi chwilami. Język, który jest pełen pierwotnych odczuć, uczuć i pierwszej miłości. Czy możliwe jest by usłyszeć jego dźwięk, jego melodie? — zdaje się pytać Herder. Wskazówką zdaje się być właśnie wiersz — *Stimme der Vorzeit* — przytoczony poniżej w oryginale⁵⁸ oraz w wolnym tłumaczeniu.

*Wo kommst du her, du Stimme alter Zeiten?
wo geht du hin?
Und wie erhiet im Sturm der Wetter un der Jahre
sich dein glinder Hauch?*

*Kommst du vom Lebensbaum der heiligen Quelle
in Edens Kain?
Daß du von Schöpfung uns und von der ersten Liebe
weissagendem Gefühl,*

*Vom Trugesbaum und von der Vatterhütte
voll Müh und Schmerz
Von Fluten, Riesen, von den Himmelsstürmen,
nicht singest, sondern sagst?*

*Sprich, wie entkamest du den schweren Wogen
des Weltgerichts?
Und leise, wie du bist, entrannest der Zersteuerung
der Völker in die Welt?*

*Verbarg dein Vater dich vor Sturm und Wettern
ins Paradies?
Und sandte mit dem Blatt der holden Friedenstaube
dich seinem neuen Sohn?*

*Ja Tochter Gottes und der Menschenstimme,
du stiegst mit ihm
(sein Pfand, sein Heiligthum, die Echo seelger Väter!)
ein in sein Fluthenschiff*

⁵⁸ VG, t. I, s. 312–313.

*Und hieltest dich am Stamme der Geschlechter
im Namen vest,
und kamst hinab, beschützt vom heiligen Gottes Namen
hinab auch bis zu uns.*

*Gebrochene Züge des Gedächtnistafel
uralten Welt,
seyd heilig mir! Ihr gabt welch einer weiten Erde!
Religion und Schrift.*

Tłumaczenie⁵⁹:

*Skąd przybywasz Głosie dawnych czasów
dokąd zmierzasz?
Jak zachowało się w burzy pogód i lat
Twoje delikatne tchnienie?*

*Przychodzisz z świętego źródła drzewa życia
w Edenie Kaina?
Że o stworzeniu nam i pierwszej miłości
pouczającym uczuciu,*

*O drzewie kłamstwa i o domu Ojca
pełny trudu i bólu,
O potopach, olbrzymach, o burzach nieba
Nie śpiewasz, lecz mówisz?*

*Opowiedz, jak umknąłeś ciężkim falom
światowego sądu?
I cicho, tak jak jesteś, uciekłeś rozproszeniu
narodów w świecie?*

*Czy twój Ojciec ukrył cię przed burzą i niepogodą
w raju?
I postać Cię z wiadomością przychylniej gotębicy pokoju
swojemu nowemu Synowi?*

*Tak Cóрко Bożego i ludzkiego głosu
ty wsiadasz z nim
(jego wartość, jego świętość; echo błogostawionych ojców)
na jego arkę.*

⁵⁹ Jest to wolne tłumaczenie autora artykułu.

*I trzymałaś się pokolenia plemion
w Imieniu mocno,
i zstąpiłaś, chroniona przez święte imię Boga
także na dół aż do nas.*

*Skruszone strofy tablicy pamięci
pradawnego świata,
bądźcie dla mnie święte! Wy dajecie każdemu na dalekim świecie
Religię i Pismo.*

Wiersz ten wyraża całą szeroką perspektywę rozważań Herdera nad językiem raj, ale pośrednio także na językiem poezji hebrajskiej. Jest to perspektywa historyczna, ale także teologiczna. Język jest darem, który upodabnia nas do samego Boga⁶⁰, który pierwszy przemówił i udzielił tej zdolności człowiekowi od Adama począwszy.

PODSUMOWANIE

Charakterystyka języka hebrajskiego zawarta w epokowym dziele Herdera, *Vom Geist der Ebräischen Poesie* może być oceniana różnie⁶¹. Z punktu widzenia biblijnego stanowi niezwykle interesujący przykład z historii hermeneutyki biblijnej. Dyskusje nad naturą języków biblijnych trwają i owocują ciągle nowymi metodami badań tekstu biblijnego. Wydaje się, że podstawowym postulatem, który rodzi się pod wpływem lektury pism Herdera jest konieczność uszanowania pierwotnego charakteru tekstu biblijnego⁶². Zasadą Herdera było dostrzeżenie elementu ludzkiego w języku biblijnym⁶³, ale jeszcze większym osiągnięciem było podkreślenie, że na element ludzki to nie wszystko, ponieważ główna treść Pisma Świętego zawarta jest w języku Boga, w Jego żywym Słowie. Jest to postulat ponadczasowy i ważny — by naukowcy zajmujący się Biblią, teologowie, kaznodzieje, katecheci i wszyscy chrześcijanie urzeczywistniali w życiu prawdę, że tym, który zechciał przemówić do człowieka jego własnym językiem jest sam Bóg.

⁶⁰ Por. G. Arnold, *Von letzten Dingen*, s. 407.

⁶¹ Samo pojawienie się publikacji jak i jej wznowienia Herdera wywoływały negatywne reakcje niektórych środowisk żydowskich, zob. D. Weidner, *Lektüren im Geist der Ebräischen Poesie*, s. 20.

⁶² Podobnie Ch. Bultmann, *Creation at Beginning of History*, s. 31–32.

⁶³ Trudno się zgodzić z opinią niektórych, którzy sugerują, że dla Herdera nie Bóg, ale wyłącznie człowiek jest autorem Biblii, a Biblia nie jest Pismem Świętym, ale Księgą ksiąg. Sam cytowany powyżej wiersz oraz treści teologiczne zawarte w innych mowach przeczą temu uproszczeniu, utrzymanemu w konwencji rzekomej „poprawności” oświeceniowej Herdera; zob. D. Weidner, *Lektüren im Geist der Ebräischen Poesie*, s. 13.

**SPRACHE DES PARADIESES?
VORTEILE DER ALTERTÜMLICHEN HEBRÄISCHEN SPRACHE
VOR DEM HINTERGRUND JOHANN GOTTFRIED HERDERS AUFSATZ
„VOM GEIST DER HEBRÄISCHEN POESIE“ (1782/1783)**

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel — *Die Sprache des Paradieses? Gute Eigenschaften der althebräischen Sprache nach Johann Gottfried Herder, Vom Geist der Ebräischen Poesie (1782–1783)* wird einem der grössten Persönlichkeiten Preussens — Johann Gottfried Herder gewidmet. Im Bereich des theologisch-biblischen Studiums befanden sich die religiösen Schriften Herders — vor allem aber *Vom Geist der Ebräischen Poesie*, herausgegeben in Weimar 1782–1783. Die Schriften Herders scheinen sehr originall und wertvoll auch in unsers Zeiter zu sein. Das gilt besonders für obengenanntes Buch, das als ein „Grenzfall“ von deutschen Literaturforscher definiert wird. Es ist die Grenze der Trennung zwischen Poesie und Theologie. Diese Grenze führt durch die Bibel. Für Herder ist klar, dass die Bibel zu einer grossen Welt der Weltpoesie gehört. Nach ihm beginnt eine neue Ära im wissenschaftlichen Bibelstudium.